

KNIHY ZÁHAD

JAN A. NOVÁK

Příběhy českých alchymistů a mystiků

AL
press

Copyright © Jan A. Novák, 2023

Copyright © ALPRESS, s. r. o.

Všechna práva vyhrazena.

Žádnou část knihy není dovoleno užít
nebo jakýmkoli způsobem reprodukovat bez písemného
souhlasu držitele práv, s výjimkou krátkých citací
nebo odkazů, které tvoří součást kritického hodnocení.

Copyright © Jan A. Novák, 2023

Redakční úprava Kateřina Duchoňová

Grafická úprava obálky Tomáš Řízek

Vydalo nakladatelství Alpress, s. r. o., Frýdek-Místek,
2023

shop@alpress.cz

Vydání první

ISBN 978-80-7633-986-6

1.

Pár slov místo úvodu

Motto:

Okultní renesance je vzpoura duše proti intelektu.

W. B. Yeates

Chcete získat kámen mudrců, který obyčejné kovy promění ve zlato, udělá vás nesmrtelnými a umí i spoustu dalších užitečných věcí? Žádný problém. Stačí zajet ve vhodný čas do Rýmařova v Nížkém Jeseníku a odtud se vydat po žluté turistické značce k Rešovským vodopádům na říčce Huntavě. Může se stát, že tok vody se najednou zastaví, vodopád vyschne a ve skále se objeví tajemná zlatá brána. Vypráví se, že když do ní vejdete, uvidíte kámen mudrců – a v té chvíli vás osloví moudrost celého světa; i když dnešní milovníci záhad by asi spíš řekli, že se napojíte na morfogenetické pole vesmíru. Taková je totiž skutečná moc kamene mudrců.

Právě kvůli tomuto kameni se k vodopádu po staletí vydávali alchymisté a čarodějové, ale nejspíš marně. Věc má totiž malý háček: k vyschnutí vody a otevření brány dochází jen jednou za sto let – a nikdo neví přesně kdy. Pokud tedy chcete uspět, musíte disponovat mimořádnou trpělivostí

v kombinaci s neméně mimořádnou dlouhověkostí. Jestli to o sobě říct nemůžete, pak smůla, kámen zůstane tam, kde je. Je mi to líto, ale nevím, jak vám s tím pomoci.

Dokonce jsou hned dva možné důvody: buď tajemství kamene neznám, nebo znám a nesmím prozradit. Pokud platí důvod číslo jedna, pak nemám ani kámen mudrců, ani elixír života a neumím je vyrobit. Kdyby platil důvod číslo dvě, pak byste nejspíš čekali, že bych nepsal tuhle knihu, ale užíval si moci kamene mudrců a elixíru života někde v Tichomoří na palubě vlastní stometrové jachty vybavené vrtulníkem, miniponorkou a pořádným barem. Jenže ani to by vlastně dost dobře nešlo.

Proč?

Alchymie je umění hermetické, což znamená, že jej ovládají jen nemnozí zasvěcenci, kteří její tajemství nesmějí prozradit nikomu jinému, tím méně pak zveřejnit tiskem. Ostatně byli by sami proti sobě, kdyby to udělali. Pokud by si prostřednictvím alchymistického kamene mudrců každý uměl vyrobit zlato z obyčejného kamení, stalo by se stejně bezcenné jako to kamení, takže by alchymie ztratila smysl. Nemluvě o tom, jak by vypadalo, kdyby díky všeobecné znalosti elixíru života byli všichni nesmrtelní. Jako by nestačilo, že i bez toho nás na přelidněné planetě ročně přibývá okolo 70 milionů, což je prvotní příčina většiny hrozeb, které na přemnožené lidstvo číhají. Logicky z toho vyplývá, že napsat knihu o skutečné alchymii vlastně nejde. Jak se to ale slučuje se skutečností, že takových knih existuje mnoho? A že je napsali i lidé, kteří jsou pokládáni za nejslavnější alchymisty? Zjevně tu něco nehraje.

Především jde o zacyklení příčin a následků, ve kterém uvízne každý, kdo by chtěl najít tajemství kamene mudrců a elixíru života v dostupné alchymické literatuře: protože nevidíme důsledky jejich existence, jako je laciné zlato a všeobecně rozšířená nesmrtelnost, skoro určitě neexistují, což znamená, že v žádné knize není použitelný návod

Pohled do alchymistické laboratoře v 16. století na dobové rytině

na jejich přípravu. A naopak. Dá se sice namítnout, že hermetické texty jsou natolik nesrozumitelné, že návod v nich může být zašifrovaný – ale nakonec stejně ztroskotáme na zjevné neexistenci důsledků úspěšné laborace. Jinými slovy: i kdyby tam návod byl, nikdo ho nerozluštil. Zase jsme ve slepé uličce.

Pak zbývá už jen poslední možné východisko připouštějící existenci kamene mudrců a elixíru života, totiž že tajemství zná jen velmi omezené množství mudrců, kteří se z pocho-pitelných důvodů drží ve stínu a rozhodně nemají potřebu cokoli publikovat, tím méně pak vlastnit stometrové jachty. V takovém případě je celá veřejně známá alchymie jen slepá cesta, která s tou skutečnou má minimální průnik. Ostatně stačí si vzpomenout na stovky alchymistů, kteří usilovali o přízeň panovníků nebo vysoce postavených šlechticů, aby od nich získali zlato na své laborování za příslib, že pro ně

drahý kov vyrobí. Proč, když si ho podle vlastního tvrzení mohli opatřit, kolik chtěli? Nedává to smysl.

Takže už víte, proč se s vámi o recept na vyřešení všech zdravotních i finančních problémů bohužel nepodělím. Ale o osudy alchymistů, kteří laborovali v naší zemi, ano – a rozhodně se při tom nebudete nudit. Nejen proto, že jejich životní příběhy byly často mimořádně dramatické, ale i proto, že země Koruny české svého času představovaly Mekku alchymie.

Alchymie je ostatně zajímavá i proto, že měla na vývoj naší civilizace mnohem větší vliv, než se většinou přiznává. Nejspíš to byl vliv zásadní, protože měla ke skutečné vědě blíž, než jsou dnes mnozí ochotní přiznat, dokonce můžeme bez přehánění říci, že ji popohnala vpřed a její výstupy zásadním způsobem ovlivnily směřování lidstva. Stačí si vzpomenout třeba jen na střelný prach, který jedny civilizace pozvedl, aby jiné zničil – a takových výstupů z alchymistických laboratoří bylo mnoho. Nejlepší alchymisté tehdy byli současně i vědci a její znalost patřila ke špičkovému vzdělání. Z těch, co působili u nás, snad bude stačit, když připomenu jméno Tycho Brahe – a to je jen špička ledovce. A tak se na dvoře Rudolfa II. i dalších mecenášů tehdy sešli nejen nejslavnější mágové své doby, ale současně i největší mozky tehdejšího světa.

Slibuji, že řeč přijde i na to, jestli někteří zdejší alchymisté přece jen neuspěli. Žijí skrytě mezi námi majitelé největších tajemství vesmíru, nesmrtelní mudrcové, kteří disponují neomezenými hmotnými prostředky?

2.

Alchymista císařova pekaře

Motto:

Nakolik lze důvěřovat obyčejným alchymistům, kteří se vychloubají mnohými svými znalostmi, snadno se přesvědčíš z množství jejich podvodů.

Tycho Brahe v dopise Tadeáši Hájkovi z Hájku

„Ty nevěříš na elixíry?“
„Ne! Protože já je vyrábím... Nahoru dám švestky, zkvasím to, spálím to, zchladím to... a říkáme tomu Rudolfovo tajemství.“

„Tak ne! Zapomeňte, že je nějaký Rudolf a nějaký císař a budeme tomu na věky říkat slivovice.“

Předpokládám, že při čtení tohoto dialogu už vidíte před sebou Jana Wericha jako Rudolfa II. alias pekaře Matěje ve filmu *Císařův pekař a pekařův císař*. A proti němu nepřehlédnutelně bachratou postavu Františka Černého v roli podvodného alchymisty Jeronýma Alessandra Scotta, z něhož se vyklube český Honza Skoták z Hrdlořez hledající na Hradě dobré bydlo, aby se vyhnul nelehkému údělu pracujícího lidu na feudálním venkově. A zatímco jeho podvod je neškodný

až užitečný (kdo by neměl rád slivovici, že), je tu i skutečný padouch: cizácký alchymista a tajný agent s povolením zabíjet Edward Kelly.

Tuhle scénu z filmu natočeného roku 1951 u nás zná skoro každý – a skoro každý jejím prostřednictvím podprahově vstřebal „pokrokový“ materialistický pohled na alchymisty, okultisty, čaroděje a jiné esoteriky. Protože zadání jednoho z prvních barevných velkofilmů u nás nemohlo v té době znít jinak než agitace; není bez zajímavosti, že kromě dvojdílné verze promítané doma vznikla ještě zkrácená varianta zamýšlená pro export do valutových oblastí. Zásluhou střiháčských nůžek z ní důsledně zmizely budovatelské scény i veškeré třídně uvědomělé mudrování.

„Píchni ho do němé tváře“

Nelze ovšem popřít, že agitka se – na rozdíl od většiny jiných z té doby – mimořádně povedla; ostatně režisér Martin Frič ošlehaný světlem reflektorů prvorepublikových i protektorátních ateliérů byl skutečný filmový čaroděj. Ale nejen to. Především musíme uznat, že scénář si z reálií časů Rudolfa II. vzal mnohem víc, než bychom u veselohry tohoto ražení čekali: většina protagonistů děje jsou skutečné historické postavy. Autoři se dokonce obtěžovali s dohledáním dobových alchymických termínů a postupů.

Skutečnosti například svým způsobem odpovídá i scéna, kdy císař za pomoci Jeronýma Scotty a svého sluhy hledá o půlnoci na popravišti zázračný kořen mandragory. Součástí magického rituálu má být usmrcení psa, což se ale ve filmu Scotta zdráhá udělat.

„Když ta nemá tvář se na mě tak dívá,“ ospravedlňuje se císaři. A Rudolf odpovídá hláškou, která zlidověla: „Tak ho píchni do té němé tváře.“

Scénář byl v tomto případě překvapivě přesný. Mandragora je sice blízká příbuzná obyčejných brambor a rajčat, na rozdíl od nich ale představuje skutečnou legendu magie. Brambory i rajčata by klidně mohly také, protože obsahují alkaloid solanin způsobující křeče až smrt – jenže něco, co najdete v každé spíži, čaroděje a mágy zaujme sotva, protože každý ví, jak brambory zbavit jedovatých částí. Naproti tomu mandragora je vzácná a ještě ke všemu těch alkaloidů obsahuje hned několik najednou, přičemž jejich účinky se navzájem posilují.

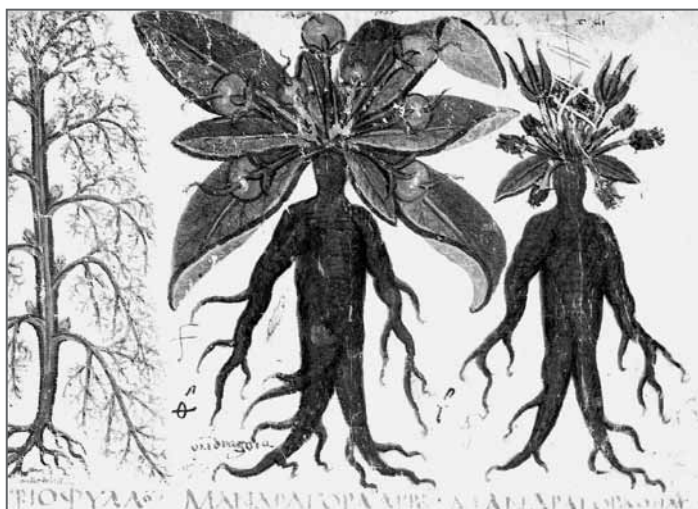
Nezajímavější je z tohoto hlediska mandragora lékařská (*Mandragora officinarum*) obsahující velké množství skopolaminu, atropinu, hyoscyaminu a dalších psychotropních látek i afrodisiak. Můžete si s ní užít halucinace, extatické stavy a sexuální orgie, o jakých se možná nesnilo ani rockovým muzikantům šedesátých let, ale rozhodně to nezkoušejte, protože stejně snadno vás přivede do tak hlubokého spánku, že se z něj už neprobudíte. Ještě ke všemu má její kořen tvar připomínající lidské tělo nebo jeho části a orgány.

To odpovídalo dávné představě, že co je podobné, spolu i souvisí, a tedy na sebe může magicky působit. Kořen mandragory se proto používal při léčbě všeho možného (záleželo na tvaru konkrétního kořene), ale také jako anestetikum při chirurgických zákrocích, afrodisiakum a jako halucinogen při čarodějnických sabatech. Věřilo se také, že mandragora se nejčastěji vyskytuje pod šibenicemi, kde měla vyrůst ze spermatu oběšenců. Proto se jí někdy říkalo ďáblová panenka.

Mandragoru k léčbě i magii používali už staří Egypťané – a po nich prakticky všechny evropské kultury od antiky až po renesanci. Lidé věřili, že její magické spojení s lidským tělem se projevuje existencí duše rostliny, nebo alespoň jakéhosi ochranného ducha. Tomu se samozřejmě nelíbí, když jeho „tělo“ někdo tahá ze země, proto při tom hlasitě nařiká, a dokonce může sběrače napadnout. Z 2. století našeho

letopočtu se zachoval návod, jak problém řešit: mandragoru je možné trhat jen o půlnoci a pouze tak, že k ní přivážete hladového psa. Pak si ucpete uši (křik mandragory je prý opravdu hrozný) a na zem položíte kus masa. Pes se na něj vrhne a tím kořen vytáhne ze země. Pořád ještě ale zůstává riziko, že duch čarodějné byliny vstoupil do zvířete a mohl by dál škodit. Proto je nutné psa usmrtit. S překvapením tedy zjišťujeme, že filmaři prastarý recept použili ve scénáři do nejmenších detailů – snad jen s tím drobným rozdílem, že správně měl pes být černý (jenže pak by při noční scéně na popravišti zase nebyl vidět, takže pro tentokrát muselo filmařské řemeslo potlačit magii).

Mistrovství režiséra i herců filmu *Císařův pekař* nakonec vedlo k tomu, že divákům vycházejícím v 50. letech minulého století z kin ještě dlouho zněla v uších slova závěrečné písně: „... když všichni všechněm všechno dáme, tak budou všichni lidi mít všechno dohromady.“ V době, kdy komunistická moc statisíce lidí zbavovala majetků, svobody

Mandragora na ilustraci středověkého rukopisu

a nejednou i životů... Zkrátka a dobře, i když účel byl hodně pochybný, filmaři tehdy odvedli kvalitní práci. Film se dodnes s úspěchem reprizuje na mnoha televizních kanálech, a tak skoro každý Čech ví, že císař Rudolf II. byl přihlouplý pomatený senila, jehož jediné poslání spočívalo v tom, aby se (jak mu poradil Werichův pekař Matěj) „historicky znemožnil“. Že alchymisté byli dílem podvodníci a dílem hlupáci ženoucí se za zlatem a věčným mládím, jimž ale místo toho z křivulí lezla leštidla na parkety – a ano, ta slivovice. Že jediným aspoň trochu seriózním vědcem na císařském dvoře byl Tycho Brahe, zatímco zbytek setrval v omylech a tmářství.

Jenže nic z toho není pravda – nejen proto, že i Tycho Brahe byl také alchymista a astrolog. Císař i mnozí z těch, jimiž se obklopol, často byli muži, kteří (obrazně řečeno) přišli z jiné, lepší doby – z časů, v nichž nerozhoduje vyznání, původ a moc, ale vědění a moudrost – a snažili se svůj svět do té doby posunout. Není jejich chyba, že ještě neměli všechny znalosti, které máme my. A není jejich chyba ani to, že tehdejší svět o ně nestál. V mnoha ohledech ostatně jejich duchovní velikosti nedorostl ani svět náš, přestože i jim do značné míry vděčí za svou dnešní podobu. Možná právě proto se při jejich zobrazování tak často zmůže jen na karikatury.

Takže pokud se chceme dobrat toho, jak to s alchymisty a dalšími esoteriky u nás bylo doopravdy, chtě nechtě musíme začít jejich příběhy rozplétat od protagonistů filmu, o nichž existují historické údaje – od Scotta, Kellyho, Braheho a především od samotného Rudolfa II. A to i navzdory tomu, že v té době už měla alchymie a další okultní nauky svá nejlepší léta za sebou a její rozkvět v rudolfinské Praze byl také její labutí písní. Pro začátek si jako modelový příklad obtížně uchopitelné existence alchymistů vezmeme právě Honzu Skotáka, alias Jeronýma Alessandro Scotta.

Záhadný vlastník kamene mudrců

„Jsem Odoardus Scottus, nynější vlastník hermetického kamene v teorii i praxi,“ tvrdí o sobě autor rukopisu *Speculum alchemiae*, o němž většina odborníků nepochybuje, že vznikl v Praze za časů vlády Rudolfa II., pravděpodobně někdy okolo roku 1600. Zdánlivě jde o autentický a nezpochybnitelný doklad toho, že muž používající toto jméno v Praze působil. Máme tedy nejspíš před sebou prvotní informaci, z níž nakonec povstala postavička tlustého falešného alchymisty a vynálezce slivovice Honzy Skotáka ve filmu *Císařův pekař*.

Nemusí to být doklad jediný. Existuje také spis podepsaný Hyeronymem Scottou, v němž autor vzdává poctu Rudolfovi II. Nejen jako „nejmocnějšímu císaři“, ale i jako „znalci okultních věd“. O jakémisi podvodníkovi a čarodějovi toho jména se v krátkosti zmiňují i někteří další autoři té doby. Jenže jejich informace nejspíš pocházely až z druhé ruky, zatímco jméno autora listu lichotícího Rudolfovi II. nemusí být pravé. A další doklady o alchymistovi tohoto jména chybí.

Nechybí proto ani názory, že „Odoardus Scottus“ je pouhý pseudonym, za nímž se skrývá někdo jiný. Jednou z možností je, že šlo o některého z několika alchymistů podobného jména, protože při jejich tehdy módním polatinšťování se na detaily moc nehledělo. Jenže k naší smůle se jména, z nichž by mohlo být odvozeno „Scottus“, vyskytují mezi alchymisty té doby nezvykle často – a několik dalších k nim musíme ještě přihodit, protože pocházeli ze Skotska, a „scottus“ může také znamenat „skotský“.

Skutečnou celebritou tehdy byl jakýsi Girolamo Scotto, kouzelník, eskamotér a telepat (dnes bychom asi řekli mentalista), který někdy mezi lety 1569 až 1610 putoval po Evropě a předváděl své produkce v nejvyšších společenských kruzích. Vydával se při tom za příslušníka vysoké aristokracie z Parmy a největší úspěchy sklízel u Ferdinanda II. Tyrolského.

Tady už ale přestává být jasné, jestli šlo o Girolama, nebo Hieronymuse. V každém případě je ale možné, že právě sláva tohoto muže přispěla k oblibě jména Scotto mezi alchymisty – tím spíš, že mnozí měli dobré důvody svou skutečnou totožnost zapírat. Jestli byl Girolamo někdy v Praze, se neví – s Prahou ale bývá spojován Hieronymus (Hieronimi, Jeronimo, Jerome, Alessandro...) Scotta. A nechybí ani názor, že Girolamo a Hieronymus jsou ve skutečnosti jedna a táž osoba. Alespoň v některých případech.

Problém je, že o Hieronymovi Scottovi toho nevíme o moc víc. Do Prahy měl přicestovat v srpnu 1590 a zjevně mu šlo o to na sebe přitáhnout pozornost, protože dorazil „... se třemi kočáry o čtyřiceti koních maje četný průvod a ne méně než dvacet jízdních služebníků...“ Asi nekonkrétněji o něm mluví zprávy anglických agentů v Praze, kteří pro svou královnu Alžbětu I. (vládla od roku 1558 do roku 1603) zaznamenali, že Scotta pomluvil svého kolegu Edwarda Kellyho až tak, že ho císař nechal uvěznit. V čem denunce spočívala, není bezpečně známo, nejčastěji se uvádí, že Scotta odhalil jeho podvody při alchymistických produkcích. Kellymu to vyneslo několikaletý žalář (jak ještě uvidíme), ale ani udavač si zřejmě moc nepomohl, protože stejný zdroj říká, že „uprchl a nikdo neví jak a kam“. Podle jiných pramenů byl okolo roku 1593 ještě vídán, jak se na Staroměstském náměstí pokouší vydělat na nuzné živobytí předváděním eskamotérských kousků – což posiluje domněnku, že Girolamo a Hieronymus opravdu jsou jedna a táž osoba. Pak se ze scény dějin tiše vytratil a zřejmě zemřel v bídě.

Další postavou podezřelou z toho, že se ukrývá za totožností Alessandra Hieronyma Scotty, je Alexander Seton – nejen kvůli určité podobnosti jmen, ale především pro údajný skotský původ tohoto muže, z něhož mohl povstat přídomek „Scotta“. Jenže jsme si tím moc nepomohli, protože Seton je postava možná ještě tajemnější. Šla o něm pověst, že putoval Evropou a předváděl zdařilé přeměny různých kovů na zlato,

což mu vyneslo místo dvorního alchymisty na dvoře saského kurfiřta Kristiána II. v Drážďanech. Jenže panovníka brzy omrzelo jen koukat na to, jak se zlato dělá, a chtěl, aby mu Seton tajemství prozradil. Naléhavost své žádosti pak podpořil šatlavou zpestřenou mučením.

Z vězení Skotovi pomohl polský alchymista Michael Sendivogius, ale Seton na následky mučení brzy zemřel. Tak se jeho osvoboditel alespoň oženil s vdovou a pod svým jménem vydával Setonovy rukopisy. Což si lze vysvětlit i tak, že nešťastného kolegu vytáhl z kobky jen proto, aby mu odpomohl od světských statků i manželky a naopak pomohl na onen svět.

Michael Sendivogius, česky Michal Sendivoj, po polsku Michal Sedziwój (1566–1636) je v našem pátrání po tajemství Honzy Skotáka konečně první opravdu historická postava, takže by nás mohl dovést i k tajemství Setona – Scotty. Narodil se roku 1566 v polské šlechtické rodině, vystudoval několik prestižních univerzit a napsal několik oceňovaných děl, jejichž některé myšlenky předběhly dobu o celá staletí. Sendivogiovy spisy jde vykládat i tak, že došel k poznání toho, že vzduch není jedna látka, ale obsahuje substanci nezbytnou pro život a podporující hoření. Podle některých badatelů tím předznamenal objev kyslíku, k němuž „oficiálně“ došlo až o 170 let později – ale vyjádřil to kryptickou alchymickou řečí, kterou lze vykládat různě, takže prvenství není moc jisté. Tvrdil také, že příčinou tepla je pohyb a že právě díky tomuto pohybu se voda mění v páru. Sendivogius představuje názornou ukázkou alchymisty, který není ani pomatenec, ani šejdír, ale už tak trochu vědec schopný vidět dál a hlouběji než ostatní. Ale ani o něm nevíme zdaleka všechno, nicméně jde o postavu tak zajímavou, že se s ním časem seznámíme podrobněji.

Zatím se však vrátíme k záhadné identitě zlatoděje Alessandra Scotty. Osobnost Sendivogia propojuje příběh historicky nedoloženého Setona se skutečným dvorem Rudolfa II.,

a tedy i s naším Honzou Skotákem. Polský alchymista v Praze opravdu nějaký čas působil, prokazatelně se stýkal s Edwardem Kellym a nejspíš se za něj přimluvil při jeho uvěznění. Později dokonce zřejmě několik let žil s jeho vdovou. Paralela s historkou o tajemném Setonovi na dráždanském panovnickém dvoře je více než zřejmá: ledacos nasvědčuje tomu, že mýtický Seton je ve skutečnosti Edward Kelly. A protože z jiných souvislostí také vyplývá, že Seton a Scot-

Michal Sendivoj

ta jedno jsou, někteří badatelé logicky došli k závěru, že pod jménem Scotta se ve skutečnosti skrývá Kelly.

Znamená to tedy, že Kelly je mimo jiné i oním Odoardem Scottem chlubicím se vlastnictvím kamene mudrců? A tedy naším Honzou Skotákem nebo italským hrabětem?

Téhle hypotéze vadí drobný detail, že Kelly by musel pro své uvěznění udat císaři sám sebe, což zjevně nedává smysl. Námitku lze ovšem smést ze stolu tvrzením, že zprávy o incidentu Scotta versus Kelly nepocházejí od přímých účastníků, ale jsou až z druhé ruky, přičemž snadno mohlo dojít k záměně jmen nebo osob. Při frekvenci, s jakou se na dvoře Rudolfa II. střídalo množství cizinců zabývajících se alchymii a hermetismem, je to docela dobře možné. Dnes už je tahle hypotéza většinou opuštěná, přesto ji nelze tak úplně zavrhnout – přinejmenším proto, že některé paralely mezi Kellym a Scottou/Setonem jde jinak obtížně vysvětlit.

Spis lékaře a alchymisty Michaela Maiera (1569–1622), který nějaký čas působil v Praze na dvoře císaře Rudolfa II., zase říká něco jiného – a stejně podivného. Císař Maiera

povýšil do šlechtického stavu, takže se dá předpokládat, že ten byl s událostmi na Hradě dobře obeznámen. Tvrdí, že Scotus byl italský hrabě a před příchodem do Prahy úspěšně laboroval v Gdaňsku. A dál píše: „Rovněž Scotus naznačil císaři, že tinktura Angličana Kellyho není ničím jiným než ze zlata extrahovanou barvou...“ Jenže pozor: Gdaňsko evokuje Polsko a z něj pocházel Sendivoj. Je tedy Scotto alias Scotus ve skutečnosti on?

Je to divné – a to je tak asi všechno, co můžeme o Honzovi Skotákovi s jistotou říci. Ale když už jsme tu narazili na Kellyho, sluší se o něm povědět i něco víc – prozatím alespoň v souvislosti s Fričovým filmem. Tam byla jeho postava vrchním padouchem, jehož v závěru po právu stihla záhuba, i když jiná než ve skutečnosti. Jenže podivné je, že krátce po natočení filmu *Císařův pekař* nepřírozenou smrtí nápadně podobnou konci skutečného Kellyho odešel ze světa i herec, který ho představoval.

Smrt představitele Edwarda Kellyho

Do dětmi oblíbeného svátku svatého Mikuláše už chybělo jen pár dní, když náhodní chodci našli na dlažbě Chrudimské ulice na pražských Vinohradech mrtvé tělo.

Patřilo herci Jiřímu Plachému (1899–1952) a otevřené okno jeho bytu nahoře na první pohled sugerovalo příčinu smrti: sebevražda. Leckoho tehdy asi při té zprávě zamrazilo v zádech, protože o nějaké to století dřív dobrovolně odešla ze světa také jeho nejslavnější filmová postava, jíž nebyl nikdo jiný než alchymista a mág Edward Kelly ve filmu *Císařův pekař*.

Jiří Plachý neměl k sebevraždě žádný důvod, šlo tedy o prokletí dábelského čaroděje, který údajně požil vlastnoručně namíchaný jed?

Milovníkům mystiky tak případ může být jasný; ostatně filmové role přinášející svým představitelům smrt patří k legendám divadelního světa. Říká se to například i o postavě Fausta ve Švankmajerově filmu *Lekce Faust*, která měla zahubit Petra Čepka, zvláštní náhodou herce s podobně démonickým vzezřením, jakým působil ve svých rolích Plachý. A i když na rozdíl od hororové *Lekce Faust* byl *Císařův pekař* „jen“ komedií, také Jiří Plachý sehrál ďábelského magistra s mistrovstvím sobě vlastním. Myšlenka, že prokletou duši anglického zlato-děje rozzuřilo, když na sebe někdo vzal její smrtelnou podobu, se tak nabízí skoro sama.

Ve skutečnosti ale za tragickou smrtí Kellyho představitele mohly být spíš síly z tohoto světa – i když možná ještě zlovolnější než samotné peklo, protože to si bere jen duše zlé. Psal se rok 1952, komunistický teror vrcholil a Jiří Plachý měl za sebou několik výslechů na StB. O tom, proč se o něj soudruzi tak zajímali, a dokonce hrozili, že mu odeberou jeho tehdy pětiletého syna, kolují jen dohady. Podle jedné z verzí mu chtěli přisít kolaboraci s nacisty, protože za války na gestapu úspěšně vymohl zmírnění trestu pro svého bratra. Ale i kdyby to byla pravda, tak rozhodně ne celá, protože skutečnou dráhu kolaborantů s nacisty měla za sebou řada zasloužilých soudruhů (i mezi herci) a nevalilo to, spíš naopak. Někteří se proto domnívají, že Jiří Plachý na nějakého mocného komunistu něco věděl nebo měl kompromitující

Herec Jiří Plachý zemřel stejně záhadnou smrtí jako Edward Kelly, kterého ve filmu ztvárnil

materiály. Ovšem milovníci mystiky i tady mohou najít paralelu s životními osudy Edwarda Kellyho: ještě uvidíme, že také on si zahrával s temnými silami.

Ne všichni proto věří, že Jiří Plachý spáchal sebevraždu – a nejen pro nápadnou podobnost s komunisty zinscenovanou sebevraždou ministra zahraničí Jana Masaryka, k níž došlo jen o čtyři roky dřív.

Císařův učenec

Vraťme se ale ještě na chvíli zpět k našemu Scottovi, alias Skotákovi, protože tu máme ještě jednu osobnost, která by mohla inspirovat legendy o něm. Nápadně podobné jméno totiž má učenec Michael Scot nebo Scottus (1175–1232). Žil sice o pěkných pár let dřív než Rudolf II. a jeho alchymistická parta a ještě ke všemu nikdy nebyl v Praze. Přesto tu určitá souvislost být může – ale nepředbíhejme.

Michael Scot byl typický příklad špičkového vzdělance své doby. V církevních školách získal znalosti nejen teologie, ale i filosofie, matematiky, astronomie a astrologie. K samozřejmé latině a řečtině si přidal ještě arabštinu a hebrejštinu, což mu otevřelo cestu ke studiu antických a arabských učenců, některá jejich díla i přeložil. Sám byl autorem několika rukopisů, v nichž se zabýval věcmi, které bychom ve středověké literatuře nečekali; nechybí ani úvahy o vzniku Země, o vzdálenostech nebeských těles, o vulkanismu a podobně. Mezi jeho zájmy samozřejmě nechyběla ani alchymie.

Stejně jako údajný Scotto se i Michael Scot stal součástí panovnického dvora – jen tím panovníkem nebyl Rudolf II., ale sicilský král a později římský císař Fridrich II. Se svým pražským císařským kolegou ale měl mnoho společného – dokonce předběhl svou dobu ještě o mnohem větší kus. O tak

velký, že mu někteří říkali císař Antikrist. Friedrich II. Štaufský (1194–1250) nebyl jen jedním z nejmocnějších mužů své doby, ale také neortodoxní myslitel, vzdělanec a svým způsobem i vědec – v době, která vědce v pravém slova smyslu ještě ani neznala. Jako by patřil do nějaké pozdější, mnohem pokročilejší a osvícenější doby, což je vzácné samo o sobě, ale na mocenských postech ještě víc. Je mu dokonce přisuzován výrok, podle kterého „Mojžíš, Ježíš a Mohamed byli tři podvodníci, jejichž cílem bylo ovládnout svět a za tím účelem lstivě oklamali své současníky a svedli veškerý lid“.

Tak daleko by asi křesťanský vládce nezašel, jisté ale je, že prosazoval náboženskou toleranci, založil v Evropě první necírkevní univerzitu, obdivoval antiku a chtěl změnit církev tak, aby vyhovovala jeho plánům na obnovu původní církve antického Říma. Udržoval také přátelské styky s muslimskými vládci. „Tento císař se od frankých králů velice liší, protože je to vzdělaný přívrženec logiky a medicíny a přítel muslimů,“ napsal soudobý arabský kronikář ibn Wásil. Kromě toho všeho se Friedrich zabýval ještě i poezií, napsal pojednání o sokolnictví a ornitologii obecně, vlastnil cosi na způsob zoologické zahrady. Při vědecké práci dával přednost zkušenosti před memorováním klasiků. Vyměňoval si také názory s významným matematikem Leonardem Fibonaccim, který v Evropě zavedl arabský číselný systém, čímž odstartoval rozvoj matematiky. Čtenáři bestselleru *Šifra mistra Leonarda* si možná vzpomenou, že Dan Brown ho zmiňuje v souvislosti s tzv. Fibonacciho posloupností. Není bez zajímavosti, že Fibonacci tvrdil, že řada jeho závěrů vzešla z matematických konzultací s císařem – a že nejspíš nešlo o pouhé pochlebování, protože Friedrich se v matematice opravdu vyznal.

Císařovi nepřátelé ho obviňovali z přílišné náklonnosti k ženám, což se projevilo harémem v Evropě poněkud neobvyklým, čtyřmi oficiálními manželstvími a dlouhou řadou levobočků. Dokonce mu přičítali travičství a pokusy na lidech,

Kacířský císař Fridrich II.

papeži ale nakonec víc vadila náboženská vlačnost a tolerance na císařském trůně. A možná ještě víc požadavek prvotní chudoby církve. Roku 1245 spory vyvrcholily císařovou exkomunikací a Fridrichova moc začala postupně upadat. Zemřel roku 1250 – a odešel v něm renesanční člověk, který se nedopatřením narodil už ve středověku.

Jak to souvisí se záhadou podivné postavy alchymisty Scotty na pražském dvoře Rudolfa II. (a ve Fričově filmu *Císařův pekař*)?

Možná víc, než se může na první pohled zdát. Fridrich II. sehrál v českých dějinách zcela mimořádnou roli tím, že vydal slavnou Zlatou bulu sicilskou, která českému panovníkovi Přemyslu Otakaru I. (1155–1230) definitivně přiřkla dědičný královský titul. Od té doby český stát nebyl jen knížectvím, jehož vládce čas od času dostali od římského císaře za zásluhy jednorázově propůjčenou funkci krále, ale královstvím se vším všudy. Navíc královstvím s mimořádnou mocí, protože jinak se tehdejší Říše římská skládala převážně z dlouhé řady maličkých knížectví, vévodství, hrabství, biskupství a svobodných měst, jejichž ekonomická, vojenská a politická síla jednotlivě nestála za moc. Fridrich II. si proto spojení s Přemyslem Otakarem I., panovníkem na svou dobu rozlehlé země, navíc oplývající zlatem a stříbrem, hodně považoval a byl s ním v úzkém kontaktu. Ale nejen to: spojoval je příbuzenský vztah (matka Přemysla Otakara I. byla Fridrichovou sestřenicí), což ve středověku hodně znamenalo. Jedno z císařských sídel se nacházelo v Chebu, a nějaký

čas se dokonce uvažovalo o posílení spojení sňatkem Fridrichova syna nebo samotného Fridricha s Přemyslovou dcerou Anežkou, známou dnes jako svatá Anežka Česká (1211–1282). Z toho sice nakonec sešlo, přátelství a spojení obou panovníků tím však zřejmě neutrpělo.

V kontaktu tak museli být nejen oni, ale i jejich dvořané – a Čechům musely civilizované poměry na Fridrichově dvoře připadat jako zjevení z jiného světa. Jistě si všimli i nepřehlédnutelné postavy všestranného učenice a alchymisty Michaela Scota. Není tak těžké si představit, že se legenda o něm ve vyšších kruzích pražské společnosti udržovala po celé generace a nakonec vykryštovala do podoby zlatoděje Scotty na dvoře Rudolfa II., v němž dávný dvůr Fridricha II. jako by znovu ožil.

Ještě větší padouch než ve filmu

Nepřehlédnutelnou padoušskou postavou ve filmu *Císařův pekař* byl také komoří Lang, k jehož filmovým hláškám, které zlidověly, patří: „Milosti, nenechte prchlivost cloumat svým majestátem“. I v tomto případě šlo o historickou postavu, o níž toho (na rozdíl od Honzy Skotáka) víme docela hodně.

Celým jménem to byl Filip Lang z Langenfelsu (1560–1609) a zřejmě se ve skutečnosti přinejmenším povahou filmovému komorníku Langovi dost podobal: byl to intrikán nezřízeně lačnický po penězích a moci. Při pohledu na Langovu závratnou kariéru zakončenou neméně závratným pádem se sotva ubráníme myšlence, že by se v současném Česku cítil jako ryba ve vodě – a nejspíš by se to obešlo i bez toho pádu. Leč nepředbíhejme.

Filipovým otcem byl nákupčí pro císařskou kuchyni Kaspar Lang. Často se uvádí, že Kaspar byl Žid a že jeho syn přestoupil ke katolictví, protože z toho koukaly lepší kariérní

možnosti, ale to nejspíš není pravda; patrně šlo o pozdější výmysl nepřátel Filipa Langa – a že jich nebylo zrovna málo. Kvůli jeho vlivu na dvoře Rudolfa II. se mu dokonce posměšně říkalo židovský král.

Skutečný Filip Lang zřejmě od samého začátku mířil vysoko. Odstartoval svou kariéru tím, že si našel v Tyrolsku práci u příslušníka habsburského panovnického rodu arcivévody Ferdinanda Tyrolského (o kterém tu ještě hodně uslyšíme, protože se velmi zajímal o hermetiku). Šikovný stupeň ve společenském postupu znamenal Langův sňatek s Marií Scalaberoovou, jednou z komornic arcivévodovy manželky. Zřejmě byl už tehdy mistr lichotek, protože díky jeho vlezlé úlisnosti z něj Ferdinand udělal svého komorníka – ale nejen to: také mu daroval dům a roku 1580 u císaře vyprosil Langovo povýšení do šlechtického stavu. Od té doby si mohl říkat von Langenfels, ale hlavně dál strmě stoupat v kariérním i společenském žebříčku.

Když roku 1595 arcivévoda zemřel, vypadalo to, že se Langův společenský vzestup poněkud zadrhl, ale takové drobnosti on řešil levou zadní. I s rodinou (měl dva syny) se přestěhoval do Prahy a neznámo jak se stal sluhou Rudolfa II. Plat byl velmi slušný, jemu to ale nestačilo a rychle to dotáhl až na nejvyššího komorníka. Samozřejmě ne nějakou normální cestou, ale intrikami, jež mu z cesty odstranily ty, kteří vytoužené posty zaujímali před ním. Byl jím i předchozí nejvyšší Rudolfův komorník Jeroným Makovský z Makové. Nebude nejspíš náhoda, že stejně jako Lang, i on přišel na císařský dvůr od velkého přívržence hermetiky, včetně alchymie, jen jím v tomto případě byl Vilém z Rožmberka. Jeroným vydatně podváděl, intrikařil a kradl – a Lang mu nejen viděl pod prsty, ale také se učil. Bylo nejspíš jeho zásluhou, že roku 1603 císařský komoří ztratil soudnost a trochu to přehnal (říká se, že chtěl od císaře koupit vysokou funkci podkomořího královských věnných měst). Skončil ve vězení a Lang měl volnou cestu k moci.

Na první pohled nebyl císařský osobní komoří víc než pouhý sluha, ale zdání klame. Ve skutečnosti byl císaři neustále na blízku, zařizoval pro něj věci každodenního života, ale současně také dbal, aby ho ostatní lidé zbytečně neobtěžovali. Znamenalo to, že mimo jiné rozhodoval, kdo smí panovníkovi přednést žádost, stížnost nebo ho informovat o něčem, co považoval za důležité – a výběrem těchto lidí vlastně řídil říši. Pokud to máme srovnat s moderní dobou, tak nejlepší příklad asi je osobní tajemník Adolfa Hitlera Martin Bormann, který tak rovněž získal obrovskou moc a postavení druhého muže říše – tentokrát ovšem té, které Hitler říkal Třetí.

Filip Lang (stejně jako předtím Jeroným Makovský) audience a přímluvy neorganizoval zadarmo, ale za přípuštění k císaři inkasoval obrovské částky nebo jiné hmotné statky. Jeho moc ještě zvyšoval Rudolfův nezáměr o organizační záležitosti, takže nejvyšší komorník jaksi neformálně přebíral i mnohé z císařských pravomocí. Dál intrigoval, vymáhal úplatky, podváděl, kradl a možná i vraždil (nebo aspoň za sebe nechal vraždit jiné). Některé jeho kousky jako by vypadly z dnešních zpráv, stačí zaměnit předmět machinace a měnu. Jeho běžným zvykem například bylo vymáhat z každé jím domluvené zakázky pro císaře určité procento (jako bychom četli kauzy některých dnešních radnic a ministrů) a často pak nezaplatit ani ten zbytek. Kromě úplatkářství a zlodějen nezapomínal ani hromadit funkce, samozřejmě především ty výnosné, jako bylo vybírání mýtného, spravování hradů a měst a podobně. Tak se na nějaký čas stal nejmocnějším a nejbohatším mužem císařského dvora. Nakonec měl i na to, aby si koupil vlastní panství.

Trpěl ale stejným neduhem jako mnozí dnešní tuneláři: nikdy neměl dost. Získal pocit nedotknutelnosti, ztratil zábrany i soudnost a pustil se do vysoké politiky. Ve filmu *Císařův pekař* vidíme, jak proti Rudolfovi II. intrigoval ve prospěch jeho bratra, uherského krále Matyáše

Habsburského (1557–1619), který měl neodolatelný záslusk na císařský post. Na to ovšem byl Rudolf mimořádně citlivý, protože Matyáše celkem oprávněně nenáviděl. Langovi nepřátelé vycítili příležitost a císaře informovali o komořího kontaktech s nenáviděným sourozencem, což se zbohatlíkovi stalo osudným. Roku 1608 se z nejvyšších sfér moci propadl rovnou do vězení a pro nás tady není bez zajímavosti, že za vinu mu kromě krádeží, podvodů, špionáže, intrik, kuplířství a cizoložství kladli za vinu i čarodějnictví. Z vězení už nevyšel a roku 1609 tam za nejasných okolností vypustil duši.

Tak jako v případě Scotty, Kellyho a Langa bychom mohli v defilé záhadných postav zlatodějů na pražském dvoře Rudolfa II. pokračovat dlouho, pěkně jeden alchymista po druhém: o některých nevíme ani to, jestli opravdu existovali, ale i u těch historicky ověřených máme velké mezery vyplněné jen legendami, dohady a spekulacemi. Jenže zatím vlastně ani moc nevíme, co to ta alchymie ve skutečnosti vlastně je, odkud se vzala, o co jí jde a jakými cestami se ke svým cílům snažila ubírat. Proto na chvíli opustíme její provozovatele a pokusíme se zodpovědět otázku, o co alchymisté usilovali a proč věřili, že je to možné.

3.

Kořeny v neznámé minulosti

Motto:

**Je vlastností nevzdělance věřit jen ze zvyku.
Je nesmysl vybírat si mezi názory ten pravý
podle toho, kolik lidí mu věří.**

**Giordano Bruno,
renesanční filosof a hermetik**

„Sto let, to málo je, sto let je příliš moc / za každým životem přec dřímá hrobu noc,“ říká se v básni přisuzované staročínskému básníkovi Li Poovi. Ale když se nakonec čas začne krátit, většina lidí usoudí, že spíš než moc je to málo. Pokud nevěříme na nějaký posmrtný ráj (a to jde při jasném rozumu dost těžko), pak představa kamene mudrců nabízejícího věčné mládí už tady na zemi vylepšená o nevyčerpatelný zdroj hmotných prostředků v podobě zlata je víc než lákavá. A nejen to: nejspíš je stará jak lidstvo samo, protože biologická omezenost lidského života, stejně jako nouze, visely jako Damoklův meč nad každým odjakživa. Šlo se s tím sice vypořádat pomocí představy, že čím větší bída a utrpení v tomhle životě, tím spíš přijde odměna v podobě věčného blaha po smrti, ale nebudeme

si nic namloutvat: přesvědčit se o tom nejde. Chtělo by to něco, co funguje už tady a teď.

Když to trochu zjednodušíme, tak alchymie řešení tohoto problému nabízí. Jejím cílem je (ještě jednou pro jistotu zdůrazňuji to zjednodušení) kámen mudrců, který mění bezcenné substance ve zlato a elixír života jako pramen věčného mládí nebo aspoň univerzální lék na všechny neduhy. Někdy dokonce věčný život zvládne společně s výrobou zlata jen jediná substance – a to i bez poněkud nejisté podmínky (zdaleka nejen křesťanské), stanovící, že nejdřív je třeba být hodný a pak umřít, nejlépe mučednickou smrtí.

Kdo by tohle nechtěl?

Karel Čapek sice v divadelní hře *Věc Makropulos* dokazuje, že po pár stoletích může nesmrtelnost člověka omrzet, ale jeho Elina Makropulos, alchymistova třisetletá dcera toužící po smrti, je jen fikce. Naproti tomu konec pozemské existence pro nás, kteří nejsme divadelní postavy, je jistota, s níž není lehké se smířit. Nešlo to nejspíš nikdy, dá se proto

Rekonstrukce sarkofágu čínského císaře Čchin Š'chuan-ťiho, který se stal obětí elixíru života připraveného jeho alchymisty

předpokládat, že něco na způsob alchymie tu bylo vždycky. I když to měnilo názvy, podoby a cesty, jak ke kýženému věčnému štěstí dospět už na tomto světě.

Doklady ale samozřejmě máme až z časů, kdy existovalo písmo – a některé naznačují, že nám známá středověká a renesanční alchymie mohla být jen slabým odvarrem té starověké. Tak třeba sjednotitel Číny a její první císař Čchin Š-chuang-ti (260–210 př. n. l.) sice netrpěl hmotnou nouzí, ale k úplné spokojenosti mu ještě chyběla nesmrtelnost. Nechal si proto připravit nápoj nesmrtelnosti – který ho obratem odeslal na onen svět. Obsahoval totiž rtuť a ta zdraví moc neprospívá. Byla to zřejmě smrt dost trýznivá a leckdo by řekl, že ho dohnala karma, protože za živa se vyznačoval extrémní krutostí. Není mimochodem bez zajímavosti, že na léčení těžkými kovy podle alchymistických receptů pravděpodobně mnohem později v Praze zemřel i slavný astronom, astrolog a alchymista Tycho Brahe. A mnoho dalších, protože víra v ozdravné účinky těchto kovů přetrvávala překvapivě dlouho.

Smrt prvního čínského císaře by mohla být jen jedním z mnoha trapných až fatálních omylů, které hledání elixíru mládí a kamene mudrců provázely, kdyby v souvislosti s ním neexistovaly indicie, že okolí Čchin Š-chuang-tiho umělo mnohem víc, než jen otrávit panovníka příslibem nesmrtelnosti. Dnes nejslavnější památkou na despotickou vládu tohoto císaře je terakotová armáda, která patří mezi divy starověkého světa: několik tisíc soch válečníků a koní mělo panovníka doprovázet v posmrtném životě.

Jde však možná jen o malou část pohřební výbavy, zatímco zbytek by se měl nacházet pod nedalekou, dosud neprozkoumanou pyramidou vysokou 76 metrů. A není to nejspíš zbytek ledajaký. O jeho obsahu kronikář S'-ma Čchien napsal, že tam 700 000 dělníků z celé tehdejší Číny „pod třemi vrstvami podzemní vody“ vybuchovalo město plné pokladů, nad nímž se klene bronzové nebe se světly napodobujícími hvězdy.

Jsou tu také dvě řeky rtuti uváděné do pohybu jakýmsi mechanismem, které představují čínské veletoky Jang-c'ťiang a Žlutou řeku vtékající do moře. To celé (a mnoho dalších divů) pak má chránit před vetřelci řada důmyslných pastí. A aby nebyla tajemství gigantické hrobky odhalena, zemřely v ní nejen císařovy konkubíny, ale i všichni, kdo se podíleli na její stavbě.

Na první pohled to vypadá jako fantazie dávného kronikáře, ale moderní analýzy půdy v okolí pyramidy opravdu odhalily zvýšený obsah rtuti. Čínské úřady však brání archeologickému výzkumu, údajně kvůli obavám z nástrah a z ekologické katastrofy, ale také proto, že současné archeologické metody nepovažují za dostatečně šetrné.

Ať už je to ten pravý důvod nebo ne, pro nás je důležité něco jiného: i kdyby staročínský kronikář hodně přeháněl, pořád ještě jeho vyprávění znamená, že se tam ukrývá něco mimořádného. A protože alchymisté minulosti byli tím, čím jsou dnes vědci a inženýři, bez nich se takové dílo jistě neobešlo. To by současně znamenalo, že alchymie, kterou známe, je jen odleskem mnohem komplexnějších vědomostí, které se během času poztrácely.

Jaké vědomosti to byly?

Počátky čínské alchymie se ukrývají v neznámé minulosti a také její nejstarší podoba je nejasná. Obecně se dá říci, že se alchymisté „Říše středu“ soustředili především na nesmrtelnost nebo aspoň dlouhověkost, ale snaha o přeměnu méně hodnotných substancí ve zlato v této snaze také nechyběla – dokonce byla nedílnou součástí cesty k nesmrtelnosti.

Na první pohled se nám může zdát, že jde o dva navzájem vzdálené problémy, ale pro dávné myslitele mezi nimi existovalo hluboké logické spojení: protože ještě nevěděli, že zlato jde rozpustit v lučavce královské (směs kyseliny dusičné a kyseliny chlorovodíkové), věřili, že je nezničitelné, tedy „nesmrtelné“. Takže učenec, jenž v něj dokáže proměnit bez-

cennou „smrtnou“ hmotu, při tom sám projde proměnou, která ho učiní nesmrtelným.

Čínští učenci přitom věřili, že přeměna bezcenného kamene v ušlechtilý kov je možná, protože se domnívali, že mají před očima konkrétní příklady. K těm zdánlivě nejnázornějším patřila přeměna nevzhledného kamene známého jako rumělka (cinabarit) ve rtuť, kterou považovali za tekuté stříbro. Stačilo rumělku vystavit plameni a z obyčejné hroudy začaly vytékat stříbřité kapky. Při tehdejších možnostech chemické analýzy (či spíše její absenci) nebylo těžké se domnívat, že jde o skutečné stříbro – a jeho nejbližším příbuzným přece je ještě cennější zlato. Takže logicky musí být možné ho z kamení nějak získávat také. Staří Číňané ovšem nevěděli, co víme my, totiž že rumělka je ve skutečnosti sulfid rtuťnatý (HgS) a při pražení unikne síra, takže zůstane rtuť. A ta se sice leskem a barvou stříbru podobá, přesto ale stříbrem není.

Čínští učenci ovšem nebyli tak hloupí, aby si nevšimli, že na rozdíl od stříbra je rtuť za pokojové teploty tekutá. Ale kromě toho zaznamenali i jiný a zásadnější rozdíl: je výrazně těžší. A právě to je nejspíš přesvědčilo, že tudy vede cesta ke zlatu, které má prakticky stejnou měrnou hmotnost (dnešní vědec by řekl, že zatímco rtuť má atomové číslo 200,59, u zlata to je téměř shodných 196,97, zatímco u stříbra jen 107,87). Jinak řečeno: bez možnosti provést chemickou analýzu (a dokonce i bez pomyslení, že je něco takového možné) se jim muselo zdát, že na cestě od obyčejné horniny ke zlatu jim zbývá udělat už jen poslední malý krok: proměnit v něj „tekuté stříbro“, které v jejich představách bylo mezistupněm na cestě od stříbra ke zlatu. Rtuť proto byla středem mimořádného zájmu alchymistů po celou dobu existence alchymie. A často také zdrojem jejich záhuby, jak zdravotní, tak i finanční, protože byla nejen jedovatá, ale i drahá.

Je to jen moje hypotéza, ale nemohu se zbavit pocitu, že právě tady někde jsou skutečné kořeny dnes známé alchymie,

zatímco všechno ostatní kolem – od alchymické mystiky až po alchymii jako filosofický systém snažící se vysvětlit podstatu světa – se nabalilo až dodatečně.

Rudá je dobrá

Tomu, že tu jsme blízko u počátků alchymie, nasvědčuje i barva hypotetického kamene mudrců, který má být červený stejně jako rumělka. A nejen to: v mystice pozdější evropské alchymie hrála významnou roli typická půda z okolí izraelského Jeruzaléma, která je rovněž červená. Mýtické posvěcení k zásadní úloze při alchymické přeměně hmoty, těla i duše jí dodával sám biblický Nový zákon, protože právě tady Kristus konal své zázraky jako třeba přeměňování vody ve víno, a dokonce vstal z mrtvých. Tedy dělal vlastně dost podobné věci, o jaké usilují alchymisté prostřednictvím kamene mudrců a elixíru života.

V souvislosti s mystikou červené barvy se nabízejí podivné indicie ještě vzdálenější v čase. Už jeskynní umění a hroby mnoha paleolitických kultur prozrazují, že tehdejší lidé rudé přičítali jakýsi hluboký magický význam. Má se za to, že symbolizovala životní sílu nebo ochranu proti zlým duchům, ale to jsou jen moderní spekulace.

Spojitost mezi oblibou červené barvy v rituálech starší doby kamenné s jejím významem v křesťanské mystice a v alchymii může spočívat jen v tom, že jde o barvu krve, a proto jsou k ní lidské smysly mimořádně vnímavé a psychická odezva je u rudé ze všech barev nejsilnější (což je mimochodem i důvod, proč ji měli tak rádi nacisté a komunisté). Současně ale nelze ani vyloučit, že od paleolitu až po novověk vede prostřednictvím této barvy jakási skrytá mystická spojitost, byť se z ní možná časem vytratil původní smysl.

Když už jsme u zdánlivě vzdálených souvislostí týkajících se rtuti a rudé barvy, pak možná stojí za zmínku, že byla velmi oblíbená i na druhém konci světa: u starých Mayů. Jejich kultura kvetla ve Střední Americe na poloostrově Yucatán (dnešní Mexiko) mezi 25. stoletím před naším letopočtem a 16. stoletím našeho letopočtu. V jedné etapě své existence (většina zdrojů mluví o letech 250 až 1100 našeho letopočtu) používali jak čistou rtuť, tak cinabarit ve velkém měřítku, o čemž svědčí to, že nádoby s těmito surovinami se na mayských archeologických lokalitách skutečně našly. Rtuť a její sloučeniny si dokonce oblíbili až tak, že dnes jsou na místě některých jejích měst v půdě koncentrace, které dodnes nejsou moc zdravé. Cinabarit používali jako barvivo, ale na co potřebovali těžký, tekutý a elektricky vodivý kov, není moc jasné, což dělá radost zastáncům archoastronautických teorií. Příznivce Atlantidy zase potěší, že rtuť byla oblíbená na obou stranách Atlantiku – a bájný ostrov měl ležet právě na půl cesty.

Ale zpět k evropským alchymistům. Někteří z nich dokonce tvrdili, že pro ně mluví i Starý zákon, jen to tam jeho autor nějak zapomněl napsat: Bůh si prý uplácal Adama z červené hlíny. Proto byla mezi alchymisty velmi žádaná takzvaná *terra adamica*, adamická hlína, „ze které bylo v ráji utvořeno Adamovo nesmrtelné a nerozložitelné tělo“, jak se píše v jednom alchymistickém spisu. Ve skutečnosti ale část Bible popisující stvoření člověka o hlíně vůbec nemluví, natož pak o její barvě – stvoření z hlíny je až výmysl islámu. Může to být také jedna z indicií, že alchymie přišla do Evropy prostřednictvím arabské učenosti.

Legenda přisuzující při transmutaci a uvolňování sil obsažených ve hmotě význam rudé barvě přitom stále žije. Nasvědčují tomu moderní pověsti o červené rtuti, která má mít mimořádný strategický význam v tajných vojenských programech, v nichž prý sehrála úlohu i naše země. To si ale necháme na později a ještě na chvíli se vrátíme do staré Číny.

Ani staří Číňané nebyli v „nabalování“ mýtů a myšlenkových systémů na přeměnu obyčejné hmoty ve zlato výjimkou: jejich alchymii nechyběla bohatá filosofická omáčka, která bezprostředně souvisela s konceptem harmonie protikladů jin a jang, s vírou v existenci nesmrtelných jedinců (ještě uvidíme, že alchymický význam byl přikládán i nápadně podobné víře v biblické praotce žijící stovky let) a v souvislost mezi zlatem jako nezničitelným, a tedy nesmrtelným kovem se zdravím a dlouhověkostí.

Právě síra a rtuť obsažené v rumělce byly silnými nositeli principu jin a jang, proto se věřilo v jejich mimořádnou léčivou moc. Císař Čchin Š-chuang-ti na to doplatil životem a nejspíš nebyl sám. Můžeme si to vysvětlit dvěma způsoby: buď to dokazuje, že alchymie je omyl a pověra – nebo že zabíjí nezasvěcence, kteří se jejich tajemství pokoušejí zmocnit neoprávněně a zkratkou.

Indická mezihra

Asi nejčastěji se dočtete, že evropská alchymie má kořeny v Egyptě a vznikla nezávisle na čínské, protože s tou se Evropa seznámila až v moderní době prostřednictvím britského sinologa Obeda Simona Johnsona (1881–1970). Ten mezi lety 1909 a 1923 žil v Číně a přeložil do angličtiny několik tamních alchymických spisů, které se pak staly základem jeho disertační práce *Study of Chinese Alchemy*.

Ve dvacátém století ale už byla evropská alchymie prakticky mrtvá, a tak se nikdo nepozastavil nad tím, že na dvou navzájem nesmírně vzdálených místech rozlehlého Starého světa nezávisle na sobě vznikla dvě učení, která jsou v mnoha ohledech téměř shodná.

Skutečnost proto nejspíš byla jiná. Ze stejné doby jako nejstarší čínské zprávy o alchymii jsou také podobné indické

texty. Není dokonce vyloučené, že vznikla právě tady – alespoň pokud má pravdu zmíněná hypotéza, že za vírou v možnost přeměny kamene ve zlato je rumělka. Ta se totiž tehdy těžila především v Indii, zatímco čínská ložiska byla nepříliš vydatná; ostatně se má za to, že sám název cinabarit pochází z indického subkontinentu. A ten se roku 326 před naším letopočtem vydal dobývat Alexandr Makedonský. Sice se mu to nepovedlo a jeho vojska byla v krvavé bitvě u Hydaspés v květnu následujícího roku na hlavu poražena, ale on a jeho velitelé se přesto možná stačili s alchymii seznámit. Dokonce by bylo divné, kdyby je nezajímala, protože kdo byl nechtěl být nesmrtelný a ještě ke všemu bohatě zásobený zlatem z obyčejného kamení.

Může to vypadat jako pouhá spekulace, jenže příběh má pokračování. Alexandrovi i jeho nejvyšším velitelům se podařilo přežít nejen bitvu u Hydaspés, ale i strastiplný návrat. Roku 323 př. n. l. sice nejslavnější vojevůdce všech dob předčasně zemřel (podle některých spekulací ho někdo otrávil), ale jeho generál Ptolemaios I. Sótér (367–283 př. n. l.) ovládl Egypt a založil tu prosperující království, které mimo jiné proslulo na svou dobu nesmírně štedrou podporou věd. Pokud on nebo někdo z jeho vojska přinesl z Indie znalosti alchymie, tak ptolemaiovský Egypt by byl tím nejlepším místem, kde z tohoto semene znovu vykvetla.

Pouhá hypotéza?

Ne tak docela. Podle jedné pověsti měl právě Alexandr Makedonský ze svých výbojů přivézt *Smaragdovou desku* (*Tabula Smaragdina*), text nejasného původu, který je považován za základ evropské alchymie. A její údajný autor Hermes Trismegistos (Hermes Tříkrát Mocný) je v některých verzích alchymických mýtů spojován s Egyptem, kde měl žít a kde prý byla nalezena jeho hrobka i se *Smaragdovou deskou*. Měl být také autorem poněkud záhadného spisu jménem *Corpus Hermeticum*, který údajně obsahuje všechna tajemství důležitá pro provozování alchymie.